

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
ΤΡΟΠΟΙ ΠΙΣΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

«Μου αρέσει η λέξη πιστεύω. Γενικά, όταν κάποιος λέει “ξέρω”, δεν ξέρει, πιστεύει.»

Μαρσέλ Ντυσάν, *Duchamp du signe*
(εκδ. Flammarion, Παρίσι 1975, σ. 185)

Οι Εβραίοι, είπε κάποτε ο Λεόν Πολιακόφ, είναι Γάλλοι που, αντί να μην πηγαίνουν πια στην εκκλησία, δεν πηγαίνουν πια στη συναγωγή. Στη χιουμοριστική παράδοση της Αγκαντά,¹ το αστείο αυτό σήμαινε περασμένεςπίστεις που δεν οργανώνουν πια πρακτικές. Τον ίδιο δρόμο φαίνεται να ακολουθούν σήμερα οι πολιτικές πεποιθήσεις. Είσαι σοσιαλιστής επειδή υπήρξες κάποτε, χωρίς να πηγαίνεις πια σε διαδηλώσεις και μαζώξεις, χωρίς να δίνεις εισφορές, χωρίς να πληρώνεις τίποτα, με δυο λόγια. Η «ένταξη σε ένα κόμμα», ως ευλαβικός σεβασμός μάλλον παρά ως απόκτηση ταυτότητας, σηματοδοτείται μόνο από την ψήφο [voix], απομεινάρι ομιλίας που έχει φωνή [voix] μία φορά τον χρόνο. Το κόμμα, βασιζοντας τη ζωή του σε μια φαινομενικότητα («εμπιστοσύνης»), ανθολογεί επιμελώς τα λείψανα παλαιών πεποιθήσεων, χάρη δε στην πλασματική νομιμότητα που του δίνουν, τα καταφέρνει ωραιότατα και διαχειρίζεται τις υποθέσεις του.

Το μόνο που χρειάζεται να κάνει είναι να πολλαπλασιάζει με δημοσκοπήσεις και στατιστικές την κλήτευση αυτών των μαρτύρων-φαντασμάτων, να (ανα)παραθέτει και να απαγγέλλει το ίδιο πάντα τροπάριο.

Μια αρκετά απλή τεχνική φαίνεται να συντηρεί το θέατρο αυτής της πιστοδότησης. Αρκεί οι δημοσκοπήσεις να μην αφορούν το τι συνδέει ευθέως τα «μέλη» με το κόμμα, αλλά όσα δεν τα στρατολογούν αλλού – να μην αφορούν δηλαδή την ενεργητικότητα των πεποιθήσεων, αλλά την αδράνειά τους: «Αν είναι ψευδές ότι πιστεύετε σε κάτι άλλο, τότε είναι αληθές πως είστε ακόμα μαζί μας». Τα αποτελέσματα της επιχείρησης καταμετρούν επομένως υπολείμματα συστράτευσης – και βασίζονται πάνω τους. Ποντάρουν ακριβώς στη φθορά κάθε πεποίθησης, εφόσον τα υπολείμματα αυτά καταδεικνύουν ταυτόχρονα και την υποχώρηση όλων όσα πίστεψαν στο παρελθόν οι ερωτώμενοι και την απουσία κάτι άλλου με ισχυρότερη αξιοπιστία, που να τους οδηγήσει αλλού: οι «ψήφοι» δεν μεταναστεύουν, οι «φωνές» δεν αποδημούν· παραμένουν στη θέση τους· κείτονται εκεί που ήταν κάποτε, δίνοντας ωστόσο το ίδιο τελικό άθροισμα. Έτσι, η απαρίθμησή τους καταντάει παραμύθιασμα. Μυθοπλασία, που θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελέσει παράρτημα στο «Esse est percipi» του Μπόρχες.¹ Απόλογος της διολίσθησης που πλήττει την πίστη, αλλά δεν την καταγράφουν οι αριθμοί.

Σε πρώτη προσέγγιση, με τη λέξη «πίστη» δεν εννοώ το αντικείμενο της πίστης (ένα δόγμα, ένα πρόγραμμα κ.λπ.), αλλά την επένδυση σε μια πρόταση εκ μέρους των υποκειμένων, το *ενέργημα* τού να την εκφωλούν θεωρώντας την αληθινή² – εννοώ, με άλλα λόγια, μια «τροπικότητα» της κατάφασης και όχι το περιεχό-

μενό της.³ Στο πολιτικό πεδίο, τώρα, η ικανότητα προς πίστη μοιάζει παντού σε κάμψη. Παλαιότερα στήριζε τη λειτουργία του «αυθέντη». Από τον Χομπς και μετά η πολιτική φιλοσοφία, προπαντός στην αγγλική της παράδοση, θεώρησε θεμελιώδη τούτη τη συνάρθρωση.⁴ Με τον δεσμό αυτό η πολιτική έδειχνε ρητά τη σχέση διαφοράς και συνέχειας που διατηρούσε με τη θρησκεία. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, η θέληση να «κάνεις» τον κόσμο «να πιστέψει», βάσει της οποίας ζουν οι θεσμοί, παρείχε ένα συμπλήρωμα στην αναζήτηση αγάπης και/ή ταυτότητας.⁵ Είναι επομένως σημαντικό να διερευνήσουμε τις μεταπτώσεις της πίστης στις κοινωνίες μας και τις πρακτικές που πηγάζουν από τις μετατοπίσεις αυτές.

Απαξίωση της πίστης

Για πολύ καιρό θεωρούσαν τα αποθέματα της πίστης απεριόριστα. Έπρεπε απλώς να δημιουργήσουν νησίδες ορθολογικότητας στον ωκεανό της ευπιστίας, να απομονώσουν και να διασφαλίσουν τις εύθραυστες κατακτήσεις της κριτικής. Τα υπόλοιπα λογίζονταν ανεξάντλητα, θεωρούσαν δε πως μπορούσαν να τα μεταφέρουν σε άλλα αντικείμενα και άλλους σκοπούς, όπως το νερό διοχετεύεται από τις υδατοπτώσεις για να χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή ενέργειας. Πάσχιζαν να «αιχμαλωτίσουν» αυτή τη δύναμη μετακινώντας την από το ένα μέρος στο άλλο: από τις λεγόμενες ειδωλολατρικές κοινωνίες όπου κατοικούσε την οδηγούσαν στον χριστιανισμό προς υποστήριξή του· έπειτα, από τις Εκκλησίες την προωθούσαν σε μια μοναρχική πολιτική, στη συνέχεια δε, από μια παραδοσιοκρατική θρησκευτικότητα στους θεσμούς της

Δημοκρατίας, της εθνικής παιδείας ή των διαφόρων σοσιαλισμών. Με αυτές τις «μετατροπές» και τις «αλλαξοπιστίες» επιδίωκαν να αιχμαλωτίσουν την ενέργεια της πίστης, μεταφέροντάς την. Ό,τι δεν μπορούσε να μεταφερθεί ή δεν είχε ακόμα μεταφερθεί στις νέες περιοχές της προόδου εμφανιζόταν ως «δεισιδαιμονία»: ό,τι μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τη βασιλεύουσα τάξη ισοδυναμούσε με «πεποίθηση». Το υπέδαφος ήταν τόσο πλούσιο, ώστε με την εκμετάλλευσή του ξεχνούσαν πως ήταν αναγκαίο να το αναλύσουν. Εκστρατείες και σταυροφορίες αναλαμβάνονταν για να «τοποθετήσουν» την ενέργεια της πίστης σε σωστούς τόπους και σε σωστά αντικείμενα (προς πίστη).

Σταδιακά η πίστη μολύνθηκε, σαν τον αέρα ή το νερό. Άρχισε να εξαντλείται η κινητήρια ενέργεια, που εξακολουθούσε πάντα να προβάλλει αντίσταση, πλην όμως μπορούσαν να τη χειριστούν. Ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται πως δεν ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτή η ενέργεια. Παράξενο πράγμα: τόσες πολεμικές, τόσες σκέψεις για το τι ιδεολογικό περιεχόμενο και τι θεσμική πλαισίωση θα πρέπει να δοθεί στο ενέργημα του πιστεύω, και δεν συνοδεύτηκαν ποτέ από μια διασάφηση ως προς τη φύση του (με εξαίρεση την αγγλική φιλοσοφία, από τον Χιουμ ως τον Βιττγκενστάιν, τον Χ. Χ. Πράις, τον Χίντικα ή τον Κουάιν). Σήμερα δεν αρκεί πια να χειραγωγούν την πίστη, να τη μεταφέρουν και να την εκλεπτύνουν: εφόσον θέλουν να την παραγάγουν τεχνητά, πρέπει να αναλύσουν τη σύνθεσή της. Προς το παρόν, το εμπορικό ή πολιτικό μάρκετινγκ καταγίνονται αποσπασματικά με το ζήτημα.⁶ Υπάρχουν πλέον πάρα πολλά αντικείμενα προς πίστη, αλλά όχι αρκετή αξιοπιστία.

Τα πράγματα αντιστρέφονται. Οι παλιές εξουσίες

διαχειρίζονταν επιδέξια την «αυθεντία» τους, με το πελατειακό σύστημα, τις δηλώσεις υποτελείας, τη νομιμότητα της διαδοχής κ.λπ., αναπληρώνοντας έτσι την ανεπάρκεια του τεχνικού ή διοικητικού μηχανισμού τους. Επιζητούσαν ωστόσο να ανεξαρτητοποιηθούν περισσότερο από τα παιχνίδια τούτης της πίστης μέσω ενός εξορθολογισμού, ελέγχοντας και οργανώνοντας τον χώρο. Ως απόληξη αυτής της διεργασίας, οι εξουσίες των ανεπτυγμένων κοινωνιών μας διαθέτουν αρκετά λεπτές και σφικτές διαδικασίες για την επιτήρηση όλων των κοινωνικών δικτύων: τα διοικητικά και «πανοπτικά» συστήματα της αστυνομίας, του σχολείου, της υγείας, της ασφάλισης κ.λπ.⁷ Αλλά βαθμιαία χάνουν κάθε αξιοπιστία. Διαθέτουν περισσότερες δυνάμεις και λιγότερο κύρος, λιγότερη αυθεντία.

Συχνά οι τεχνικοί δεν νοιάζονται καθόλου για όλα αυτά, απασχολημένοι καθώς είναι να επεκτείνουν και να κάνουν ολοένα πολυπλοκότερους τους μηχανισμούς συντήρησης και επιτήρησης. Απατηλή σιγουριά. Η περίτεχνη πολυπλοκότητα της πειθαρχίας δεν αντισταθμίζει την αποεπένδυση εκ μέρους των υποκειμένων. Στις επιχειρήσεις η αποικινητοποίηση των εργαζομένων, στόχος, πρόσχημα και επακόλουθο του αστυνομικού («χτενίσματος») του τετραγωνισμένα δομημένου χώρου, αυξάνεται ταχύτερα από εκείνο. Σπατάλη προϊόντων, υπεξαίρεση χρόνου, ανάλωση εργασιακού χρόνου και υλικών προς ίδια χρήση, εναλλαγή ή αδρανοποίηση των υπαλλήλων κ.λπ. υπονομεύουν εκ των έσω ένα σύστημα που τείνει να γίνει σωφρονιστικό, όπως στα εργοστάσια της Toyota,⁸ προκειμένου να εμποδίσει οποιαδήποτε διαφυγή. Στις διοικήσεις, στα γραφεία, ακόμα και στα πολιτικά ή θρησκευτικά μορφώματα, μια καρκινική εξάπλωση του μηχανισμού απαντά στον αφανισμό των πεποιθήσεων. Αλ-

λά και τον προξενεί. Το συμφέρον δεν αναπληρώνει την πίστη.⁹

Η πίστη εξαντλείται. Ή πάλι βρίσκει καταφύγιο στα ΜΜΕ και στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Πάει διακοπές· αλλά κι εκεί ακόμα δεν παύει να αποτελεί ένα αντικείμενο που το αιχμαλωτίζουν και το κατεργάζονται η διαφήμιση, το εμπόριο και η μόδα. Από την πλευρά τους οι επιχειρήσεις, για να πιάσουν αυτές τις πίστεις που φεύγουν και χάνονται, έχουν βαλθεί να κατασκευάσουν ομοιώματα αξιοπιστίας. Η Shell δημιουργεί το «Πιστεύω» των «αξιών» που «εμπνέουν» τη διεύθυνση και οφείλουν να τις υιοθετήσουν στελέχη και υπάλληλοι. Το ίδιο γίνεται και με εκατοντάδες άλλες επιχειρήσεις, έστω και αν κινούνται αργά, εξακολουθώντας να υπολογίζουν στο πλασματικό κεφάλαιο είτε ενός παλιού οικογενειακού «πνεύματος» είτε ενός «πνεύματος» που συσπείρωνε έναν εμπορικό οίκο ή μια περιφέρεια.

Πού άραγε μπορεί να βρεθεί το υλικό για την έγχυση αξιοπιστίας στους μηχανισμούς; Δύο παραδοσιακά ορυχεία υπάρχουν, το ένα πολιτικό, το άλλο θρησκευτικό. Στο πρώτο, η υπερανάπτυξη των διοικητικών οργάνων του και του στελεχικού δυναμικού του αντισταθμίζει την κινητικότητα ή την ύφεση των πεποιθήσεων στα στρατευμένα μέλη· στο δεύτερο αντίθετα, οι θεσμοί ξεχαρβαλώνονται ή αναδιπλώνονται στον εαυτό τους, με συνέπεια να διασκορπίζονται παντού οι πίστεις που πολύ καιρό εκείνοι σφυρηλατούσαν, συντηρούσαν και έλεγχαν.

Μια αρχαιολογία. Οι διαμετακομίσεις της πίστης

Οι σχέσεις των δύο «δεξαμενών» πίστης είναι παράξενες και παλιές.

1. Η θρησκευτικότητα φαίνεται να προσφέρεται περισσότερο για εκμετάλλευση. Τα πρακτορεία μάρκετινγκ ανακυκλώνουν με απληστία τα ξεφτίδια των πίστειν που παλαιότερα καταπολεμήθηκαν βίαια ως δεισιδαιμονίες. Η διαφήμιση γίνεται Ευαγγέλιο. Πάμπολλοι είναι οι διαχειριστές της οικονομικής και κοινωνικής τάξης που τους ανησυχεί το αργό ναυάγιο Εκκλησιών όπου κείτονται τα απομεινάρια («αξιών»), τις οποίες επιδιώκουν να ξαναχρησιμοποιήσουν στην υπηρεσία τους, βαφτίζοντάς τες «επίκαιρες». Προτού καταποντιστούν αυτές οι πίστεις μαζί με τα καράβια που τις κουβαλούσαν, σπεύδουν να αποβιβάσουν σε επιχειρήσεις και διοικήσεις. Οι χρήστες τούτων των λειψάνων δεν πιστεύουν πια σ' εκείνα. Δεν παύουν ωστόσο να συγκροτούν, μαζί με παντός είδους ακεραιόφρονες, ποικίλους ιδεολογικούς και χρηματοοικονομικούς συλλόγους, για να μεταποιήσουν αυτούς τους ναυαγούς της ιστορίας και να μετατρέψουν τις Εκκλησίες σε μουσεία πίστειν δίχως πιστούς, απόθεμα προορισμένο για εκμετάλλευση από τον φιλελεύθερο καπιταλισμό.

Ο αναπροσανατολισμός αυτός λειτουργεί με βάση δύο πιθανόν εσφαλμένες υποθέσεις, που καθορίζουν η καθεμία και μία τακτική. Η πρώτη λαμβάνει ως δεδομένο ότι η πίστη παραμένει προσηλωμένη στα αντικείμενά της, οπότε, αν διαφυλάξεις τα μεν, περιφρουρείς τη δε. Στην πραγματικότητα (όπως δείχνουν η ιστορία και η σημειολογία), η επένδυση της πίστης περνά από μύθο σε μύθο, από ιδεολογία σε ιδεολογία ή από εκφώνημα σε εκφώνημα.¹⁰ Έτσι, η πίστη αποσύρεται από έναν μύθο αφήνοντάς τον σχεδόν άθικτο, αλλά εκτός λειτουργίας, μεταλλαγμένο σε ντοκουμέντο.¹¹ Στην πορεία αυτών των διαμετακομίσεων, όση πεποίθηση παραμένει προσηλωμένη στα εδάφη που εγκαταλείπει βαθμιαία δεν αρκεί για να

καταπολεμήσει τις κινήσεις που τη μεταθέτουν αλλού. Δεν υπάρχει ισοδυναμία ανάμεσα στα αντικείμενα που την κρατούν ακόμα και όσα την κινητοποιούν για κάπου αλλού.

Η δεύτερη τακτική δεν υποθέτει πια πως η πίστη παραμένει συνδεδεμένη με τα πρώτα της αντικείμενα. Θεωρεί απεναντίας ότι θα μπορούσε να αποσπαστεί τεχνητά από εκείνα, ότι η φυγή της προς τις αφηγήσεις των ΜΜΕ ή τους «παραδείσους» των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου, προς την απόσυρση στον ιδιωτικό χώρο ή στα ταξίδια κ.λπ. θα μπορούσε να ανακοπεί ή να εκτραπεί αλλού· ότι θα μπορούσαν επομένως να την ξαναχώσουν στο μαντρί, να την ξαναφέρουν στην πειθαρχική τάξη που έχει εγκαταλείψει. Ωστόσο, η πεποίθηση δεν φυτεύεται πάλι τόσο πρόθυμα στα χωράφια που έχει παρατήσει. Δεν την ξαποστέλνουν τόσο εύκολα σε διοικήσεις ή επιχειρήσεις που έχουν αποβεί «μη πιστευτές». Οι θρησκευτικού τύπου τελετές που σκοπεύουν να «εμψυχώσουν» και να «αναβαθμίσουν» τους τόπους εργασίας δεν αλλάζουν τη λειτουργία των τόπων αυτών. Οπότε, δεν δημιουργούν πιστούς. Το κοινό δεν είναι τόσο εύπιστο. Διασκεδάζει με τις γιορτές και τις παρωδίες. Δεν τα χάρφτει κάτι τέτοια.

2. Οι πολιτικές οργανώσεις αντικατέστησαν βαθμιαία τις Εκκλησίες ως τόποι πρακτικών πίστης, όμως γι' αυτό τον λόγο φαίνεται να τις έχει στοιχειώσει μια πολύ παλιά (προχριστιανική) και πολύ «ειδωλολατρική» συμμαχία μεταξύ εξουσίας και θρησκευτικού. Μόλις έπαψε το θρησκευτικό να αποτελεί αυτόνομη εξουσία (η πνευματική εξουσία), έλεγαν), θαρρείς και το πολιτικό έγινε πλέον εκείνο θρησκευτικό. Ο χριστιανισμός είχε επιφέρει ρήγμα στη συνύφανση των ορατών αντικειμένων της πί-

στης (των πολιτικών Αρχών) και των άόρατων αντικειμένων της (θεών, πνευμάτων κ.λπ.). Για να μπορέσει όμως να διατηρήσει τη διάκριση, συγκρότησε μια κληρική, δογματική και ιεροτελεστική εξουσία στη θέση που είχε μείνει ελεύθερη από τον πρόσκαιρο ξεπεσμό του πολιτικού στα τέλη της Αρχαιότητας. Τον 11ο και τον 12ο αιώνα η εκκλησιαστική εξουσία, υπό τη σημαία της «ειρήνης του Θεού», επιβάλλει την «τάξη» της στις αντιμαχόμενες εξουσίες των πολιτών.¹² Τους επόμενους αιώνες παρακολουθούμε την προϊούσα φθορά αυτής της τάξης και την ενίσχυση των ηγεμόνων. Τον 17ο αιώνα, οι Εκκλησίες λαμβάνουν από τις μοναρχίες τα μοντέλα και τα δικαιώματά τους, ακόμα και αν εξακολουθούν να επιδεικνύουν μια «θρησκευτικότητα» που νομιμοποιεί την εξουσία και σιγά σιγά εγγράφεται στο ενεργητικό της. Με την κατάρρευση της εκκλησιαστικής εξουσίας πριν από τρεις αιώνες, οιπίστεις αναρρέουν προς το πολιτικό, χωρίς όμως να φέρνουν μαζί τους τις θείες ή ουράνιες αξίες τις οποίες οι Εκκλησίες είχαν βάλει στην άκρη, παίρνοντας στα χέρια τους τον έλεγχο τους.

Επακόλουθο αυτής της πολύπλοκης ταλάντωσης, που οδήγησε από το πολιτικό στο θρησκευτικό του χριστιανισμού και από εκείνο πάλι σε ένα νέο πολιτικό,¹³ είναι η εξατομίκευση τωνπίστεων (καθώς το κοινό πλαίσιο αναφοράς κατακερματίζεται σε κοινωνικές «γνώμες») ή καθ' έκαστον «πεποιθήσεις») και η κινητικότητα τους σ' ένα όλο και πιο διαφοροποιημένο δίκτυο δυνατών αντικειμένων. Η ιδέα της δημοκρατίας αντιστοιχούσε στη βούληση διαχείρισης των πολλαπλασιασμένων αυτών πεποιθήσεων που αντικατέστησαν την πίστη στην οποία είχε θεμελιωθεί μια τάξη πραγμάτων. Το εντυπωσιακό είναι ότι ο χριστιανισμός, διαλύοντας το αρχαίο σύστημα, δη-

λαδή τη θρησκευτική αξιοπιστία του πολιτικού, έθεσε τελικά σε κίνδυνο την πιστότητα αυτού του θρησκευτικού το οποίο ο ίδιος είχε αποσπάσει από το πολιτικό, συνέβαλε στην απαξίωση εκείνου το οποίο είχε ιδιοποιηθεί για να το κάνει αυτόνομο και έτσι άνοιξε τον δρόμο για την επανάκαμψη των πίστεων προς τις πολιτικές Αρχές, οι οποίες όμως στο εξής αποστερήθηκαν (ή μήπως απελευθερώθηκαν;) από τούτες τις πνευματικές Αρχές απ' όπου πήγαζε άλλοτε κάποια σχετικοποίηση, αλλά και νομιμοποίηση. Έτσι, η επιστροφή ενός «ειδωλολατρικού» απωθημένου καθορίστηκε από την πτώση του «πνευματικού». Η διάβρωση του χριστιανισμού άφησε ανεξίτηλα ίχνη στη νεωτερικότητα: την «ενσάρκωση» ή ιστορικοποίηση, την οποία από τον 18ο αιώνα κιόλας ο Ρουσσώ ονομάζει «πολιτική θρησκεία»,¹⁴ αντιπαραθέτοντας στο ειδωλολατρικό κράτος, που «δεν ξεχώριζε καθόλου τους θεούς του και τους νόμους του», μια «θρησκεία» του πολίτη, «ο καθορισμός των άρθρων πίστης της οποίας εναπόκειται στον ανώτατο άρχοντα». «Αν κάποιος, αφού αναγνωρίσει δημοσίως τα δόγματα αυτά, συμπεριφέρεται σαν να μην τα πιστεύει, θα τιμωρηθεί με θάνατο». Η πολιτική θρησκεία του πολίτη διακρινόταν από μια πνευματική θρησκεία του ανθρώπου, την ατομική, ακοινωνική και οικουμενική θρησκεία της Ομολογίας πίστεως του βικάριου της Σαβοΐας, στον Αιμίλιο. Η προφητική αυτή άποψη, πολύ περισσότερο συνεκτική απ' ό,τι είπαν, δομεί ήδη την ανάπτυξη μιας πολιτικής δογματικής του «πολίτη» πάνω στη ριζοσπαστικοποίηση μιας ατομικής συνείδησης απαλλαγμένης από κάθε δόγμα και στερημένης εξουσιών. Έκτοτε η κοινωνιολογική ανάλυση επιβεβαίωσε την ορθότητα της πρόβλεψης αυτής.¹⁵

Έτσι, η πίστη επενδύθηκε ξανά στο πολιτικό σύστημα και μόνο, καθόσον αποσυντονίζονται, διασκορπίζονται ή συρρικνώνονται οι «πνευματικές δυνάμεις» που είχαν εγγυηθεί τις εξουσίες των πολιτών στην Αρχαιότητα και είχαν έρθει σε ανταγωνισμό μαζί τους στη χριστιανική Δύση.

*Από την «πνευματική» εξουσία
στην αριστερή αντιπολίτευση*

Εντούτοις, η αρχαιολογική σήμερα διάκριση μεταξύ κοσμικού και πνευματικού ως δύο μορφών δικαιοδοσίας παραμένει δομικά εγγεγραμμένη στη γαλλική κοινωνία, αλλά εφεξής στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος. Τους δύο τελευταίους αιώνες, η θέση την οποία κατείχε άλλοτε η Εκκλησία (ή οι Εκκλησίες) έναντι των κατεστημένων εξουσιών εξακολουθεί να είναι αναγνωρίσιμη στη λειτουργία μιας λεγόμενης αριστερής αντιπολίτευσης. Και στην πολιτική ζωή επίσης, οι μεταβολές ιδεολογικού περιεχομένου μπορεί να αφήσουν άθικτη μια κοινωνική «μορφή». ¹⁶ Μια ένδειξη αυτών των μεταβάσεων οι οποίες μετατοπίζουν τιςπίστεις, αλλά στο ίδιο δομικό σχήμα, θα μπορούσε να είναι η ιστορία του ιανсениσμού: μια προφητική αντιπολίτευση (το Πορ-Ρουαγιάλ του 17ου αιώνα) μεταμορφώνεται τον 18ο σε πολιτική αντιπολίτευση ενός «φωτισμένου», κοινοβουλευτικού κύκλου. Ήδη διαφαίνεται ότι μια ιντελιγκέντσια λογίων ή προυχόντων θα πάρει τη σκυτάλη στον αντιπολιτευτικό αγώνα τον οποίο διεξήγαγε μια «πνευματική» εξουσία εναντίον (ή στο περιθώριο) των Αρχών, πολιτικών ή του «πολίτη».

Ό,τι και να έχει συμβεί στο παρελθόν, και αν αφήσου-

με κατά μέρος τις υπερβολικά εύκολες (και απολιτικές) συγκρίσεις ανάμεσα στα χαρακτηριστικά ψυχοκοινωνιολογικά γνωρίσματα κάθε τύπου στρατεύσης,¹⁷ απέναντι στην κατεστημένη τάξη υπάρχει λειτουργική συνάφεια ανάμεσα στις Εκκλησίες, που υπερασπίζονταν έναν άλλο κόσμο, και τα κόμματα της αριστεράς, που από τον 19ο αιώνα προωθούν ένα διαφορετικό μέλλον. Παρόμοια λειτουργικά χαρακτηριστικά εντοπίζονται και στις δύο περιπτώσεις: η ιδεολογία και το δόγμα έχουν μια σπουδαίτητα την οποία δεν τους δίνουν οι κάτοχοι της εξουσίας· το πρόταγμα μιας άλλης κοινωνίας έχει συνέπεια τον πρωταρχικό ρόλο του λόγου (μεταρρυθμιστικού, επαναστατικού, σοσιαλιστικού κ.λπ.), ενάντια στη μοιραία ή φυσιολογική επέλευση των γεγονότων· η νομιμοποίηση μέσω κάποιων εθνικών αξιών, μιας θεωρητικής αλήθειας ή ενός μαρτυρολογίου πρέπει να αντισταθμίζει τη νομιμότητα την οποία μπορεί να εγγράψει στο ενεργητικό της κάθε εξουσία από το γεγονός και μόνο της ύπαρξής της· οι τεχνικές για να «κάνεις τον άλλο να σε πιστέψει» παίζουν αποφασιστικότερο ρόλο όταν πρόκειται για κάτι που δεν υπάρχει ακόμα·¹⁸ έτσι, η δογματική αδιαλλαξία και οι διαγραφές είναι εντονότερες απ' ό,τι στους τόπους όπου η κεκτημένη εξουσία επιτρέπει και συχνά απαιτεί συμβιβασμούς· τέλος, με μια φαινομενικά αντιφατική λογική, κάθε μεταρρυθμιστική εξουσία μπαίνει στον πειρασμό να αποκτήσει πολιτικά πλεονεκτήματα, να μετατραπεί σε εκκλησιαστικού τύπου διοίκηση για να υποστηρίξει το σχέδιό της, να χάσει έτσι την αρχική της «καθαρότητα» ή να τη μεταβάλει σε απλό ντεκόρ του μηχανισμού, μεταμορφώνοντας τα στρατευμένα μέλη της σε δημοσίους υπαλλήλους ή κατακτητές.

Η αναλογία αυτή έχει δομικές αιτίες, που δεν σχετί-

ζονται άμεσα με μια ψυχολογία της στράτευσης ή μια κριτική κοινωνιολογία των ιδεολογιών, αλλά πρώτα απ' όλα με τη λογική μιας «θέσης» η οποία παράγει και αναπαράγει, ως επακόλουθά της, τις μαχητικές κινητοποιήσεις των στρατευμένων, τις τακτικές για να «κάνεις τον άλλο να σε πιστέψει» και εκκλησιαστικούς θεσμούς, που διατηρούν απέναντι στις κατεστημένες εξουσίες σχέση απόστασης, ανταγωνισμού και επερχόμενου μετασχηματισμού.

Οι διαμετακομίσεις από τους χριστιανισμούς στους σοσιαλισμούς, περνώντας από «αιρέσεις» ή σχέτες, αποτέλεσαν αντικείμενο πολυάριθμων εργασιών,¹⁹ που προέβαιναν και οι ίδιες στις όποιες μεταβάσεις ανέλυαν. Και ναι μεν οι διαμετακομίσεις αυτές διοχετεύουν λείψανα θρησκευτικών πίστεων προς νέα πολιτικά μορφώματα, όμως δεν θα μπορούσαμε να συναγάγουμε από αυτό πως τα υπολείμματα εγκαταλελειμμένων πίστεων μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε στοιχεία θρησκείας στα εν λόγω κινήματα. Θα καταλήγαμε αναγκαστικά σ' ένα τέτοιο συμπέρασμα, αν προβαίναμε σε μια αδικαιολόγητη ταύτιση των πιστευόμενων αντικειμένων με το ενέργημα του πιστεύω, καθώς και στη συνακόλουθη υπόθεση ότι στοιχεία θρησκείας διαθέτει κάθε ομάδα στην οποία λειτουργούν ακόμα στοιχεία που υπήρξαν θρησκευτικά.

Ένα άλλο μοντέλο ανάλυσης φαίνεται να συντονίζεται περισσότερο με τα δεδομένα της ιστορίας και της ανθρωπολογίας. Σύμφωνα με αυτό οι Εκκλησίες, ή και οι θρησκείες, δεν είναι μονάδες αναφοράς, αλλά κοινωνικές παραλλαγές των δυνατών σχέσεων μεταξύ του πιστεύω και του πιστευόμενου. Είναι ιδιαίτεροι ιστορικοί σχηματισμοί (και χειρισμοί) των ενδεχόμενων σχέσεων ανάμε-

σα στις (τυπικές) τροπικότητες του πιστεύω και του γνωρίζω και τις (οιονεί λεξιλογικές) σειρές του διαθέσιμου περιεχομένου. Σήμερα, το πιστεύω και το γνωρίζω κατανέμονται διαφορετικά απ' ό,τι στις θρησκείες του παλιού καιρού: το πιστεύω δεν διαμορφώνει πια τις τροπικότητες του πιστευόμενου σύμφωνα με τους ίδιους κανόνες: τέλος, τα αντικείμενα προς πίστη ή προς γνώση, ο τρόπος ορισμού τους, η καταστατική τους θέση και το απόθεμά τους έχουν κατά μεγάλο μέρος ανανεωθεί. Έτσι, δεν μπορούμε να απομονώσουμε και να εγγράψουμε σε μια συνέχεια δύο αστερισμούς «πίστων», κρατώντας μόνο από την καθεμιά το κοινό δεδομένο ενός Belief [πιστεύειν], στοιχείου υποτίθεται αμετάβλητου.

Όστε λοιπόν, για να αναλύσουμε τις σχέσεις λόγου και πίστης στη νέα, πολιτική και στρατευμένη παραλλαγή που παρουσιάζουν τα κόμματα της αριστεράς σε μια θέση η οποία εξακολουθεί να καθορίζεται ιστορικά από τον ρόλο των χθεσινών Εκκλησιών, πρέπει να εγκαταλείψουμε την αρχαιολογική προοπτική, να ανιχνεύσουμε με ποιους όρους αλληλοπροσδιορίζονται σήμερα το πιστεύω, το γνωρίζω και τα περιεχόμενά τους και έτσι να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε πώς λειτουργεί η πίστη και η προσέλκυσή της μέσα στα πολιτικά μορφώματα όπου εκτυλίσσονται, στο εσωτερικό αυτού του συστήματος, οι τακτικές τις οποίες επιτρέπουν οι απαιτήσεις μιας τοποθέτησης και οι καταναγκασμοί μιας ιστορίας. Μια τέτοια προσέγγιση της επικαιρότητας μας δίνει τη δυνατότητα να διακρίνουμε τους δύο μηχανισμούς χάρη στους οποίους η όποια δογματική κατόρθωσε πάντα να γίνει πιστευτή: αφενός τον ισχυρισμό ότι μιλάει στο όνομα ενός πραγματικού υποτίθεται απρόσιτου, το οποίο είναι η αρχή που διέπει το τι πιστεύεται (ολοποίηση) αλ-

λά ταυτόχρονα και η αρχή που διέπει το ενέργημα του πιστεύω (κάτι πάντα ανεντόπιστο, ανεξακριβωτο, απόν): αφετέρου την ικανότητα που έχει ο λόγος ο εγκεκριμένος από ένα «πραγματικό» να κατανέμεται σε στοιχεία που οργανώνουν πρακτικές, δηλαδή σε «άρθρα πίστης». Ξαναβρίσκουμε σήμερα αυτά τα δύο παραδοσιακά μηχανήματα στο σύστημα που συνδυάζει την αφηγηματικότητα των ΜΜΕ – μια θέσμιση του πραγματικού – με τον λόγο των προς κατανάλωση προϊόντων – έναν καταμερισμό αυτού του πραγματικού σε «είδη» που πρέπει να τα αγοράσουμε, δίκην «άρθρων» τα οποία πρέπει να πιστέψουμε. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι αρκετά γνωστός, γι' αυτό είναι σημαντικό να επιμείνουμε στον πρώτο.

Η θέσμιση του πραγματικού

Τα ΜΜΕ μετέτρεψαν τη μεγάλη σιωπή των πραγμάτων στο αντίθετό της. Το πραγματικό, που χθες αποτελούσε κάτι κρυφό, σήμερα φλυαρεί. Παντού ειδήσεις και μόνο ειδήσεις, πληροφορίες, στατιστικές και σφυγμομετρήσεις. Ποτέ η ιστορία δεν μίλησε τόσο και δεν έδειξε τόσα. Ποτέ, πράγματι, οι θεράποντες των θεών δεν τους έβαλαν να μιλούν τόσο αδιάλειπτα, τόσο διεξοδικά και προστακτικά, όσο τους βάζουν σήμερα οι παραγωγοί αποκαλύψεων και κανόνων στο όνομα της επικαιρότητας. Οι αφηγήσεις για το «τι συμβαίνει» συνιστούν την ορθοδοξία μας. Οι διαμάχες για τους αριθμούς είναι οι θεολογικοί μας πόλεμοι. Οι αντιμαχόμενοι δεν κρατούν πια ιδεολογικά όπλα, επιθετικά ή αμυντικά. Προελαύνουν καμουφλαρισμένοι σε γεγονότα, δεδομένα και συμβάντα. Αυτοπαρουσιάζονται ως αγγελιαφόροι ενός «πραγματικού». Η στολή τους έχει το χρώμα του οικονομικού και κοι-

νωνικού εδάφους. Όταν προχωρούν, φαίνεται σαν να προελαύνει το ίδιο το έδαφος. Στην πραγματικότητα όμως εκείνοι το κατασκευάζουν, το απομιμούνται, μεταμφιέζονται σ' αυτό, το πιστώνουν στο ενεργητικό τους, δημιουργώντας έτσι τη σκηνή για τον νόμο τους.

Μαλβίλ, Καλκάρ και το πρόβλημα των πυρηνικών, RAF και Κρουασάν, Μέτωπο Πολισάριο, Χομείνι και Κάρτερ...: θραύσματα ιστορίας που οργανώνονται σε άρθρα δόγματος. «Σωπάστε», λέει ο εκφωνητής ή ο πολιτικός υπεύθυνος: «Τα γεγονότα είναι αυτά. Ορίστε τα δεδομένα, οι περιστάσεις κ.λπ. Οφείλετε λοιπόν...». Το πραγματικό που αφηγούνται μας υπαγορεύει αδιάκοπα τι πρέπει να πιστέψουμε, τι πρέπει να κάνουμε. Και τι να αντιπαραθέσεις σε γεγονότα; Δεν μπορείς παρά να σκύψεις το κεφάλι και να υπακούσεις σε ό,τι «σημαίνουν», όπως στο μαντείο των Δελφών.²⁰ Η κατασκευή ομοιωμάτων παρέχει έτσι το μέσο παραγωγής πιστών και άρα ζηλωτών. Η θέσμιση του πραγματικού είναι η εμφανέστερη μορφή της δογματικής του καιρού μας. Επομένως είναι και η πιο διαφιλονικούμενη μεταξύ των κομμάτων.

Η θέσμιση αυτή δεν διαθέτει πια ιδιότοπο, ούτε έδρα ή καθέδρα. Η πληροφορία, κώδικας ανώνυμος, εννευρώνει και γεμίζει μέχρι κορεσμού το κοινωνικό σώμα. Από το πρωί ως το βράδυ, χωρίς σταματημό, αφηγήσεις στοιχειώνουν τους δρόμους και τα κτίρια. Αρθρώνουν τις υπάρξεις μας, μαθαίνουντάς μας τι οφείλουν να είναι αυτές. «Καλύπτουν το γεγονός», δηλαδή φτιάχνουν από το γεγονός τους θρύλους μας (legenda, εκείνο που πρέπει να το διαβάσεις και να το πεις). Με το που θα ξυπνήσει ο ακροατής, τον γραπώνει το ραδιόφωνο (φωνή ίσον νόμος). Πορεύεται έπειτα ολημερίς μες στο δάσος της δημοσιο-

γραφικής, διαφημιστικής και τηλεοπτικής αφηγηματικότητας, που ακόμα και τη νύχτα ρίχνει τα ύστατα μηνύματα κάτω από τις πύλες του ύπνου. Οι ιστορίες αυτές έχουν μια λειτουργία πρόνοιας και προορισμού περισσότερο κι από τον Θεό που αφηγούνταν οι χθεςινοί θεολόγοι, οργανώνοντας εκ των προτέρων τις δουλειές μας, τις γιορτές μας, ακόμα και τα όνειρά μας. Η κοινωνική ζωή πολλαπλασιάζει τις χειρονομίες και τις συμπεριφορές που εν-τυπώνονται από τα διάφορα αφηγηματικά μοντέλα: αναπαράγει και στοιβάζει ακατάπαυστα τα «αντίγραφα» αφηγήσεων. Η κοινωνία μας έχει γίνει κοινωνία αφηγήσεων, παραθέσεων και αναπαραθέσεων: ορίζεται ταυτόχρονα από αφηγήσεις [récits] (τους μύθους των διαφημίσεων και των πληροφοριών μας), από παραθέματα τούτων των αφηγήσεων [citations] και από την ατέρμονη αναπαράθεση και απαγγελία τους [récitation].

Οι αφηγήσεις αυτές έχουν τη διπλή και παράξενη δύναμη να μεταλλάσσουν το βλέπω σε πιστεύω και να κατασκευάζουν το πραγματικό με φαινομενικότητες. Διπλή αντιστροφή. Από τη μια μεριά η νεωτερικότητα, απότοκος άλλοτε μιας θέλησης για παρατήρηση που αγωνιζόταν ενάντια στην ευπιστία και θεμελιωνόταν σ' ένα συμβόλαιο ανάμεσα στην όραση και το πραγματικό, μετασχηματίζει εφεξής αυτή τη σχέση και μας δίνει να δούμε ακριβώς ό,τι πρέπει να πιστέψουμε. Η μυθοπλασία προσδιορίζει το πεδίο, την καταστατική θέση και τα αντικείμενα της όρασης. Έτσι λειτουργούν τα ΜΜΕ, η διαφήμιση ή η πολιτική αντιπροσώπηση.

Βέβαια, και παλαιότερα υπήρχε μυθοπλασία, αλλά σε οριοθετημένους τόπους, αισθητικούς και θεατρικούς, όπου υποδείκνυε η ίδια την παρουσία της (χάρη στην προοπτική, για παράδειγμα, τέχνη της ψευδαίσθησης) προσφέ-

ροντας, με τους κανόνες λειτουργίας και τις συνθήκες παραγωγής της, τη δική της μεταγλώσσα.²¹ Μιλούσε στο όνομα της γλώσσας και μόνο. Αφηγηματοποιούσε μια συμβολική, αφήνοντας την αλήθεια των πραγμάτων να αιωρείται, σχεδόν κρυφή. Σήμερα η μυθοπλασία φιλοδοξεί να παροντοποιήσει το πραγματικό, να μιλήσει στο όνομα των γεγονότων και άρα να μας παρουσιάσει ως στοιχείο αναφοράς τη φαινομενικότητα που παράγει. Έτσι, οι αποδέκτες (και πληρωτές) αυτών των θρύλων δεν υποχρεώνονται πια να πιστέψουν κάτι που δεν βλέπουν (παραδοσιακή τοποθέτηση), αλλά να πιστέψουν ό,τι βλέπουν (σύγχρονη τοποθέτηση).

Αυτή η αντιστροφή του πεδίου όπου αναπτύσσονται οιπίστεις απορρέει από μια μεταβολή στα παραδείγματα της γνώσης: η ορατότητα του πραγματικού αντικατέστησε το παλιό αξίωμα περί του αοράτου του. Η κοινωνικοπολιτιστική σκηνή της νεωτερικότητας παραπέμπει σ' έναν «μύθο», ο οποίος ορίζει το κοινωνικό αναφερόμενο μέσω της ορατότητάς του (άρα μέσω της επιστημονικής ή πολιτικής αντιπροσωπευτικότητάς του) και αρθρώνει πάνω στο νέο αξίωμα (την πίστη πως το πραγματικό είναι ορατό) τη δυνατότητα των γνώσεων και των παρατηρήσεών μας, των αποδείξεων και των πρακτικών μας. Σ' αυτή τη νέα σκηνή, επ' άπειρον επεκτάσιμο πεδίο οπτικών ερευνών και μιας σκοπικής ενόρμησης, εξακολουθεί η παράξενη συμπαιγνία ανάμεσα στο πιστεύω και το ζήτημα του πραγματικού. Παίζεται όμως εφεξής μέσα στο στοιχείο εκείνου που έχει ιδωθεί, παρατηρηθεί ή δειχτεί. Το σύγχρονο «ομοίωμα»,²² με δυο λόγια, είναι η τελευταία εντόπιση του πιστεύω στο βλέπω, είναι το ιδωμένο, που ταυτίζεται με ό,τι οφείλει κανείς να πιστέψει – από τη στιγμή που εγκαταλείφθηκε η

υπόθεση σύμφωνα με την οποία τα νερά ενός αόρατου ωκεανού (το Πραγματικό) στοιχειώνουν τις ακτές του ορατού και τις μετατρέπουν σε επακόλουθα, αποικρυπτογραφώσιμα σημεία ή απατηλές αντανakλάσεις της παρουσίας του. Ομοίωμα καταντάει η σχέση του ορατού με το πραγματικό, όταν καταρρέει το αξίωμα περί μιας αόρατης απεραντοσύνης τού Είναι (ή των όντων), κρυμμένης πίσω από τα φαινόμενα.

Κοινωνία αφηγήσεων και (ανα)παραθέσεων

Μπροστά στις αφηγήσεις με εικόνες, που στο εξής δεν είναι τίποτα παραπάνω από «μυθοπλασίες», ορατές και αναγνώσιμες παραγωγές, ο θεατής-παρατηρητής ξέρει καλά ότι πρόκειται για σκέτη «φαινομενικότητα», για αποτελέσματα χειρισμών –«Το ξέρω καλά πως είναι μπουρδες»–, αλλά παρ' όλα αυτά θεωρεί πως οι προσομοιώσεις αυτές έχουν υπόσταση πραγματικού²³: μια πίστη επιβιώνει της διάψευσης που του κομίζουν όλα όσα ξέρουμε για τη χάλκευσή τους. Όπως έλεγε ένας τηλεθεατής, «αν ήταν ψέματα, θα είχε μαθευτεί». Το θεωρούσε δεδομένο πως υπήρχαν άλλοι κοινωνικοί τόποι ικανοί να εγγυηθούν ό,τι ο ίδιος ήξερε πως ήταν πλασματικό, και τούτο ακριβώς του επέτρεπε να το πιστεύει «παρ' όλα αυτά». Θαρρείς και η πίστη δεν μπορεί πια να εκφραστεί σε άμεσες πεποιθήσεις, αλλά μονάχα κάνοντας παράκαμψη από εκείνο που θεωρείται πως πιστεύουν άλλοι. Η πίστη δεν στηρίζεται πια σε μια αόρατη ετερότητα κρυμμένη πίσω από σημεία, αλλά σε ό,τι υποτίθεται πως είναι άλλες ομάδες, άλλα πεδία ή άλλοι γνωστικοί κλάδοι. Σε κάθε θέση, το «πραγματικό» είναι όλα όσα μας κάνει να πιστέψουμε η αναφορά σε κάποιον άλ-

λο. Αυτό μάλιστα συμβαίνει ακόμα και στους επιστημονικούς κλάδους. Παραδείγματος χάριν, οι σχέσεις μεταξύ πληροφορικής και ιστορίας λειτουργούν βάσει ενός εκπληκτικού *quid pro quo*: οι ιστορικοί ζητούν από την πληροφορική τη διαπίστευση μιας «επιστημονικής» εξουσίας που να μπορεί να δώσει τεχνική και πραγματική βαρύτητα στον λόγο τους, ενώ οι τεχνικοί της πληροφορικής ζητούν από την ιστορία να τους δώσει εγκυρότητα μέσω του «πραγματικού» το οποίο παρέχεται από το «συγκεκριμένο» της λογιосύνης. Καθένας από την πλευρά του περιμένει από τον άλλο μια εγγύηση που να δώσει έρμα στο ομοίωμά του.²⁴

Το ίδιο ισχύει και στην πολιτική σφαίρα. Κάθε κόμμα αποκτά την αξιοπιστία του απ' όσα πιστεύει το ίδιο και κάνει και τους άλλους να πιστέψουν για το αναφερόμενό του (τα επαναστατικά «θαύματα» που επιτελέστηκαν στα ανατολικά κράτη;) ή για τον αντίπαλό του (τα ελαττώματα και τα παθήματα των κακών, των απέναντι). Κάθε πολιτικός λόγος αποκομίζει αποτελέσματα πραγματικού χάρη σε ό,τι υποθέτει και κάνει και τους άλλους να υποθέσουν για την οικονομική ανάλυση που τον υποστηρίζει (ενώ η ανάλυση επικυρώνεται και η ίδια μέσω αυτής της παραπομπής στο πολιτικό). Στο εσωτερικό κάθε κόμματος, οι επαγγελματικοί λόγοι των «υπευθύνων» αντέχουν χάρη στην ευπιστία που έχουν κατά την άποψή τους τα μέλη της βάσης ή οι ψηφοφόροι· και αντίστροφα, το «ξέρω καλά πως είναι μπούρδες» πολλών ψηφοφόρων βρίσκεται σε αντίστιξη με τις πεποιθήσεις ή τις γνώσεις τις οποίες θεωρούν δεδομένο ότι έχουν τα στελέχη του πολιτικού μηχανισμού. Η πίστη λειτουργεί έτσι στηριγμένη στην αξία του πραγματικού το οποίο «παρ' όλα αυτά» θεωρείς πως διαθέτει ο άλλος, ακόμα

και όταν «ξέρεις καλά»), πάρα πολύ καλά μάλιστα, πόσο «σκατά» είναι η θέση που κατέχεις.

Το παραθέμα θα είναι επομένως το απόλυτο όπλο στην προσπάθεια να κάνεις τον άλλον να σε πιστέψει. Επειδή ποντάρει σε ό,τι υποτίθεται πως πιστεύει ο άλλος, είναι το μέσο με το οποίο θεσμίζεται το «πραγματικό». Παραθέτοντας τον άλλο υπέρ των ομοιωμάτων που παράγονται σε μια ιδιαίτερη θέση, τα καθιστάς πιστευτά. Οι «σφυγμομετρήσεις» της κοινής γνώμης έχουν αποβεί η στοιχειωδέστερη και παθητικότερη μέθοδος αυτής της παράθεσης. Η διηνεκής αυτοπαράθεση —ο πολλαπλασιασμός των σφυγμομετρήσεων— είναι η μυθοπλασία μέσω της οποίας η χώρα οδηγείται να πιστέψει αυτό που είναι. Κάθε πολίτης υποθέτει για όλους όσα μαθαίνει για την πίστη των άλλων, χωρίς να τα πιστεύει ο ίδιος. Τα παραθέματα, αντικαθιστώντας δόγματα που δεν είναι πλέον πιστευτά, επιτρέπουν στους τεχνοκρατικούς μηχανισμούς να γίνουν έμπιστοι στα μάτια του καθενός στο όνομα των άλλων. Παραθέτω σημαίνει δίνω πραγματικότητα στο ομοίωμα που παράγει μια εξουσία, κάνοντας τον κόσμο να πιστέψει πως άλλοι πιστεύουν σ' αυτό, αλλά χωρίς να παρέχω κανένα αντικείμενο άξιο να εμπνεύσει πίστη. Επίσης όμως σημαίνει υποδεικνύω τους «αναρχικούς» ή «παρεκκλίνοντες» (παραθέτοντάς τους, τους κλητεύω στο δικαστήριο της κοινής γνώμης): σημαίνει καταδικάζω στη δημόσια επιθετικότητα όλους όσους, δηλώνοντας με τις κινήσεις τους πως δεν πιστεύουν σε τούτο το ομοίωμα, γκρεμίζουν την πλασματική (πραγματικότητα) την οποία ο καθένας δεν μπορεί «παρ' όλα αυτά» να διατηρήσει παρά μόνο ως πεποίθηση των άλλων.

Καθόσον αυτό το όργανο που «διαμορφώνει την κοινή γνώμη» προσφέρεται για χειραγώγηση σε όσους το κα-

ΤΡΟΠΟΙ ΠΙΣΤΗΣ

τέχουν, νομιμοποιείται κανείς να διερωτηθεί κατά πόσο τους δίνει την ικανότητα να μεταβάλουν την «πίστη» σε «δυσπιστία», «υποψία» ή και κατάδοση, καθώς και κατά πόσο έχουν οι πολίτες τη δυνατότητα να ελέγξουν πολιτικά κάτι που χρησιμεύει στην ίδια την πολιτική ζωή ως κυκλική και άνευ αντικειμένου πιστότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΑΚΑΤΟΝΟΜΑΣΤΟ: ΠΕΘΑΙΝΩ

Σε μια ακτίνα γύρω από τον ετοιμοθάνατο, το προσωπικό του νοσοκομείου αποσύρεται. «Σύνδρομο φυγής εκ μέρους ιατρών και νοσοκόμων».¹ Η αποστασιοποίηση συνοδεύεται από οδηγίες, το λεξιλόγιο των οποίων τοποθετεί ήδη τον ζωντανό σε κατάσταση νεκρού: «Έχει ανάγκη να αναπαυθεί... Αφήστε τον να κοιμηθεί». Ο ετοιμοθάνατος πρέπει να μείνει ήρεμος, σε ανάπαυση. Πέρα από τις φροντίδες και τα ηρεμιστικά που χρειάζεται ο ασθενής, οι οδηγίες αυτές εγκαλούν την αδυναμία του περίγυρου να ανεχτεί την εκφώνηση της αγωνίας, της απόγνωσης ή του πόνου: τέτοια πράγματα δεν πρέπει να λέγονται.

Οι ετοιμοθάνατοι είναι απόβλητοι (outcasts), επειδή είναι οι παρεκκλίνοντες του θεσμού που έχει οργανωθεί από και για τη διατήρηση της ζωής. Ένα «πρόωρο πένθος», φαινόμενο θεσμικής απόρριψης, τους τοποθετεί από τα πριν στον «νεκροθάλαμο»: τους τυλίγει με σιωπή ή ακόμα χειρότερα με ψέματα, προστατεύοντας τους ζωντανούς από τη φωνή που θα έσπαγε αυτόν τον φράχτη για να φωνάζει: «Θα πεθάνω». Κραυγή που θα δημιουργούσε έναν *embarrassingly graceless dying*.* Το ψέμα («μα

* «Έναν ενοχλητικά άκομφο θάνατο». (Α.Ζ.)

όχι, όλα θα πάνε καλύτερα») είναι μια ασφάλεια ενάντια στον κίνδυνο της επικοινωνίας. Γιατί η απαγορευμένη κουβέντα, αν λεγόταν, θα πρόδινε τον αγώνα ο οποίος κινητοποιεί το νοσοκομείο και, υποθέτοντας ότι φροντίζω σημαίνει θεραπεύω, δεν θέλει να γνωρίζει αποτυχίες· θα ήταν κουβέντα βλάσφημη.

Μια αδιανόητη πρακτική

Επιπλέον ο ετοιμοθάνατος, νεκρός σε αναστολή, περιέρχεται έξω από το διανοητό, που ταυτίζεται μ' εκείνο που μπορεί κανείς να πράξει. Βγαίνοντας από το πεδίο που οριοθετείται από τις δυνατότητες παρέμβασης, εισέρχεται σε μια περιοχή απουσίας κάθε σημασίας. Τίποτα δεν μπορεί να λεχθεί εκεί όπου τίποτα πια δεν μπορεί να γίνει. Μαζί με τον αργόσχολο, περισσότερο κι από εκείνον, ο ετοιμοθάνατος είναι ο ανήθικος: ο ένας, υποκειμένο που δεν εργάζεται· ο άλλος, αντικείμενο που δεν προσφέρεται καν για κάποια εργασία. Κανένας τους δεν είναι ανεκτός σε μια κοινωνία όπου η εξαφάνιση των υποκειμένων αντισταθμίζεται παντού και συγκαλύπτεται από συνεχώς πολλαπλασιαζόμενες δουλειές. Έπρεπε να έρθει ο ναζισμός, λογικός μέσα στον τεχνοκρατικό ολοκληρωτισμό του, για να κατεργαστεί τους νεκρούς και να επιτύχει μεθόδους αποδοτικότερης εκμετάλλευσης, ικανές να διαβούν το όριο που τους αντιτάσσει το πτώμα, το αδρανές.

Σ' αυτόν τον συνδυασμό ανάμεσα σε υποκειμένα χωρίς δράση και πράξεις χωρίς δράστη, ανάμεσα στην αγωνία των ατόμων και τη διοίκηση των πρακτικών, ο ετοιμοθάνατος φέρνει το ζήτημα του υποκειμένου στο ακραίο σύνορο της αδράνειας, εκεί όπου είναι το πλέον ανοίκειο, το λιγότερο υποφερτό. Σ' εμάς, η απουσία εργασίας ταυ-

τίζεται με το χωρίς νόημα· πρέπει να την εξαλείψουμε, ώστε να εξακολουθήσει να ακούγεται ο λόγος που αρθρώνει ακούραστα εργασίες επί εργασιών και κατασκευάζει τη γνωστή δυτική αφήγηση ότι «υπάρχει πάντα κάτι να κάνεις». Ο ετοιμοθάνατος είναι η παραδρομή αυτού του λόγου. Είναι απρεπής, και δεν μπορεί παρά να βρίσκεται στην αντίπερα σκηνή. Συνεπώς τον λογοκρίνουμε, του στερούμε τη γλώσσα, τον τυλίγουμε σ' ένα σάβανο σιωπής: είναι ακατονόμαστος.

Ούτε η οικογένεια έχει να πει τίποτα. Τον άρρωστο τής τον έχει πάρει ο θεσμός που δεν αναλαμβάνει υπ' ευθύνη του το άτομο αλλά την πάθησή του, αντικείμενο το οποίο απομονώνουν, μετασχηματίζουν ή εξαλείφουν οι τεχνικοί, που αφοσιώνονται στην υπεράσπιση της υγείας όπως άλλοι προσηλώνονται στην υπεράσπιση της τάξης ή της καθαριότητας. Αποδιωγμένος από μια κοινωνία η οποία, πιστή στις αλλοτινές ουτοπίες, καθαρίζει τους δρόμους και τα σπίτια της απ' όλα τα παράσιτα της ορθολογικότητας της εργασίας –απορρίμματα, εγκληματικότητα, αναπηρία, γηρατειά–, ο ασθενής οφείλει να ακολουθήσει την ασθένειά του εκεί όπου τη χειρίζονται μέσω της θεραπευτικής αγωγής, στις εξειδικευμένες επιχειρήσεις, όπου μεταβάλλεται αμέσως σε επιστημονικό και γλωσσικό αντικείμενο ξένο προς την καθημερινή γλώσσα και ζωή. Τον βάζουν στην άκρη σε μια από τις τεχνικές και μυστικές ζώνες (νοσοκομεία, φυλακές, χωματερές) που ανακουφίζουν τους ζωντανούς απ' οτιδήποτε θα μπορούσε να φρενάρει την αλυσίδα παραγωγής και κατανάλωσης, εκείνες τις ζώνες οι οποίες, μες στη σκιά όπου κανένας δεν επιθυμεί να διεισδύσει, επιδιορθώνουν και ξεδιαλέγουν ό,τι μπορεί να σταλεί πίσω στην επιφάνεια της προόδου. Παγιδευμένος εκεί μέσα, γίνεται ένας

άγνωστος για τους δικούς του. Δεν βρίσκει πια στέγη μήτε στα σπίτια τους μήτε στις κουβέντες τους. Ίσως ο εξόριστος να γυρίσει κάποτε απ' την ξένη χώρα που μονάχα ξεχασμένη μπορεί να είναι, τη χώρα που τη γλώσσα της δεν την ξέρουν στον τόπο του. Αν όμως δεν γυρίσει, θα παραμείνει ένα αντικείμενο χωρίς καμία δυνατότητα να αποκτήσει κάποια σημασία, το μακρινό αντικείμενο μιας εργασίας και μιας αποτυχίας που είναι αδύνατο να αποτυπωθούν στον οικείο χώρο, στην οικεία γλώσσα.

Ο θάνατος, καθώς από τη μια μεριά λογίζεται αστόχημα ή προσωρινή παύση της ιατρικής μάχης, ένα χάσμα της, και από την άλλη απομακρύνεται από την κοινή εμπειρία, καθώς επέρχεται επομένως στο όριο της επιστημονικής εξουσίας και εκτός των οικείων πρακτικών, είναι το αλλού. Σε μια κοινωνία που δεν γνωρίζει επίσημα άλλη «ανάπαυση» από την αδράνεια ή τη σπατάλη, ο θάνατος εγκαταλείπεται, παραδειγματος χάριν, σε θρησκευτικές γλώσσες δίχως πέραση πια, παραδομένος σε τελετουργίες απογυμνωμένες εφεξής από την όποια πίστη τις κατοικούσε. Τον τοποθετούν σ' αυτούς τους παλαιούς χώρους, που έχουν μεν κι εκείνοι «μετατοπιστεί» από την επιστημονική παραγωγικότητα, αλλά τουλάχιστον παρέχουν κάτι λίγα σημεία (δυσανάγνωστα τώρα πια) για να συλλαβίσουν αυτό το πράγμα που στερείται νοήματος. Θέαμα παραδειγματικό και εθνικό: η μεγαλοπρέπεια που περιέβαλε τον θάνατο του Ντε Γκωλ είχε θεωρηθεί «διδασκαλία» από τα περισσότερα σημαίνοντα πρόσωπα που του εμπιστεύονταν τον θάνατό τους. Ό,τι αδυνατούσαν να κατονομάσουν, το ανέθεταν σε μια γλώσσα που αδυνατούσαν να την πιστέψουν. Στη θεματολογία της θρησκείας ή του διαβόλου, της φαντασίας ή

των μάγων και των μαγισσών –λεξιλόγια περιθωριοποιημένα–, εναποτίθεται κρυφά ή ξαναπροβάλλει μεταμφιεσμένος ο θάνατος, αυτός ο θάνατος που έχει γίνει αδιανόητος, ακατονόμαστος.²

Λέω σημαίνει πιστεύω

Ότι ο απωθημένος θάνατος επιστρέφει σε μια εξωτική γλώσσα (κάποιου παρελθόντος, αρχαίων θρησκειών ή μακρινών παραδόσεων): ότι μονάχα σε ξένες διαλέκτους πρέπει να ανακαλείται: ότι είναι εξίσου δύσκολο να τον μιλήσεις στη γλώσσα σου όσο και να πεθάνεις «σπίτι σου», στην «έδρα» σου – όλα τούτα δείχνουν έναν αποκλεισμένο που θα πρέπει να μεταμφιεστεί για να επιστρέψει. Ως παράδοξο σύμπτωμα αυτού του θανάτου δίχως γλώσσα, μια ολόκληρη λογοτεχνία περιγράφει το σημείο όπου εστιάζονται οι σχέσεις με το άλογο. Το κείμενο όλο και πολλαπλασιάζεται γύρω από τούτη την πληγή ενός ορθού λόγου. Γι' άλλη μια φορά, συντηρείται απ' ό,τι μονάχα αποσιωπημένο μπορεί να είναι. Ο θάνατος – αυτό είναι το ζήτημα του υποκειμένου.

Ένας ενδείκτης: οι ψυχαναλυτικές θεραπείες δείχνουν μέχρι ποιου σημείου η εμπειρία αρθρώνεται πάνω στην τοποθέτηση του υποκειμένου απέναντι στον θάνατό του. Ο μελαγχολικός λέει: «Δεν μπορώ να πεθάνω»³ ο ψυχαναγκαστικός: «Δεν γίνεται να μην πεθάνω» («για να επιλύσουν τις συγκρούσεις τους οι ψυχαναγκαστικοί»), λέει ο Φρόυντ, «έχουν πρώτα απ' όλα ανάγκη τη δυνατότητα του θανάτου»⁴. Αυτή όμως η τοποθέτηση του υποκειμένου, προτού εμφανιστεί στο πεδίο της ψυχαναλυτικής ανταλλαγής, υπάγεται στο οιδιπόδειο ζήτημα: «Ωστε λοιπόν, όταν δεν είμαι πια τίποτα, τότε γίνομαι

πραγματικά άνθρωπος;». Ο Ζακ Λακάν σχολιάζει: «Εκεί αρχίζει η συνέχεια της ιστορίας: το πέρα από την αρχή της ηδονής». Αλλά εκεί ακριβώς προστίθεται και μια τρίτη σιωπή στις σιωπές του εντεταλμένου θεσμού και της κοινής γλώσσας: η σιωπή του ίδιου του υποκειμένου. Που γυρεύει πάνω απ' όλα να πει. Λέει ο Μπορίς Βιαν:

Δεν θα 'θελα να ψοφήσω
 όχι κύριε, όχι κυρία,
 πριν δοκιμάσω πρώτα
 τη γεύση που με τυραννάει,
 τη γεύση την πιο δυνατή.
 Δεν θα 'θελα να ψοφήσω
 προτού πρώτα γευτώ
 τη γεύση του θανάτου.

Ανάμεσα στο πεθαίνω και το ψοφάω σαν σκυλί, έμμο-
 νη ιδέα που υποβόσκει κάτω από τη γενικευόμενη στη
 Δύση struggle for life,* υπάρχει η διαφορά της ομιλίας, η
 οποία, πάνω στην κατάρρευση των παραστάσεων και
 του έχειν, αρθρώνει το ερώτημα «Τι σημαίνει είμαι;». Ερώτημα «αργόσχολο». Ομιλία που δεν λέει πια τίποτα,
 που δεν έχει τίποτε άλλο από την απώλεια απ' όπου
 σχηματίζονται τα λόγια. Ανάμεσα στη μηχανή που στα-
 ματάει ή ξοφλάει και το ενέργημα του πεθαίνω, υπάρχει
 η δυνατότητα να το πεις αυτό, να το μιλήσεις. Η δυνατό-
 τητα του θνήσκειν παίζεται σ' αυτόν τον ενδιαμέσο χώρο.

Σταματημένος στο κατώφλι της διαφοράς μεταξύ ψο-
 φάω και πεθαίνω, ο ετοιμοθάνατος εμποδίζεται να πει αυ-
 τό το τίποτα που γίνεται ο ίδιος, ανίκανος για την πράξη
 εκείνη που δεν θα παρήγαγε παρά μονάχα την ερώτησή

* «Πάλη για τη ζωή». (Λ.Ζ.)

του. Θα του αρκούσε μάλιστα να έχει για θέση εκείνην που θα έπαιρνε στη γλώσσα του άλλου, τούτη τη στιγμή που δεν έχει πια να παρουσιάσει ούτε αγαθά ούτε αποδείξεις. Αν μονάχα τον καλούσαν «Λάζαρε!»— και τον αποτύπωναν με το δικό του τ' όνομα στη γλώσσα μιας άλλης επιθυμίας, χωρίς τίποτα «ίδιο», στον θάνατο ή στη γέννησή του, να του δίνει το δικαίωμα για κάτι τέτοιο, θα σήμαινε μια επικοινωνία πέρα από την ανταλλαγή. Εκεί θα μπορούσε να ομολογηθεί η αναγκαία σχέση της επιθυμίας με ό,τι δεν μπορεί να έχει, με μια απώλεια. Θα σήμαινε ότι «συμβολίζουμε» τον θάνατο, ότι βρίσκουμε λόγια γι' αυτό (που δεν «αποδίδουν» κανένα περιεχόμενο), ότι ανοίγουμε στη γλώσσα της συνομιλίας την ανάσταση που δεν δίνει πίσω τη ζωή.

Τη θέση αυτή όμως την αρνούνται στον απομονωμένο. Η απώλεια των εξουσιών του και των κοινωνικών του προσώπων του απαγορεύει επίσης ό,τι φαινόταν να του επιτρέπει: την πρόσβαση στην αμοιβαία σχέση, που το λεξιλόγιό της ένα μόνο αφηγείται: «μου λείπεις».

Ωστόσο, για πρώτη και τελευταία φορά συμπίπτουν το πεθαίνω, το πιστεύω και το μιλώ. Γιατί σ' όλη μου τη ζωή δεν μπορώ τελικά να πιστέψω παρά μονάχα στον θάνατό μου, αν το «πιστεύειν» δηλώνει μια σχέση με τον άλλο που προηγείται από εμένα και δεν παύει να συμβαίνει. Δεν υπάρχει τίποτα τόσο «άλλο» όσο ο θάνατός μου, ευρετήριο κάθε ετερότητας. Αλλά και τίποτα δεν προσδιορίζει καλύτερα τη θέση απ' όπου να μπορώ να πω την επιθυμία μου για τον άλλο, την ευγνωμοσύνη μου που γίνομαι δεκτός—χωρίς να έχω να προσφέρω εγγυήσεις και αγαθά—στην ανίσχυρη γλώσσα της προσδοκίας μου για εκείνον. Το τι σημαίνει μιλώ, επομένως, τίποτα δεν το ορίζει ακριβέστερα από τον θάνατό μου.

Γράφω

Η «στερνή στιγμή» δεν είναι τίποτε άλλο από το έσχατο σημείο όπου καταφεύγει, οξύνεται και εκμηδενίζεται η επιθυμία του λέγειν. Πολύ πιθανόν να παρεισδύουν από πολύ πιο πριν στην κοινωνική ζωή τα στοιχεία εκείνα του θανάτου που έχουν μορφή προσδοκίας· όμως πρέπει πάντα να κρύβουν την απρέπειά τους. Το μήνυμά του προδίδεται στα πρόσωπα καθώς χαλάνε σιγά σιγά, αλλά μονάχα ψέματα έχουν για να πουν για εκείνο που εξαγγέλλουν (σωπάστε εσείς, αφηγήσεις γήρανης που εξιστορούν οι ρυτίδες μου, τα μάτια μου, η δυσκινησία μου η πολύμορφη), και όλοι φροντίζουν να μην τα ωθήσουν να μιλήσουν (μη μας πείτε, πρόσωπα, ό,τι δεν θέλουμε να ξέρουμε).

Το ανήθικο μυστικό του θανάτου εναποτίθεται στις προστατευμένες σπηλιές που του επιφυλάσσει η ψυχανάλυση ή η θρησκεία. Ενοικεί τις αχανείς μεταφορές της αστρολογίας, της νεκρομαντείας ή της μαγείας, γλώσσες που γίνονται ανεκτές καθόσον συγκροτούν τις περιοχές του σκοταδισμού από τις οποίες «διακρίνονται» οι κοινωνίες της προόδου. Η αδυναμία του λέγειν ανάγεται επομένως πολύ πριν από τη στιγμή που οι προσπάθειες του ομιλητή εξουδετερώνονται μαζί του. Είναι εγγεγραμμένη σε όλες τις διαδικασίες που περιφράσσουν τον θάνατο ή τον διώχνουν έξω από τα σύνορα της πόλης, έξω από τον χρόνο, την εργασία και τη γλώσσα, προκειμένου να διαφυλάξουν μια θέση.

Φτιάχνοντας όμως τώρα εγώ την εικόνα του ετοιμοθάνατου, ενεργώ κατά τον ίδιο τρόπο. Συμμετέχω στην κοροϊδία που εντοπίζει τον θάνατο αλλού, στο νοσοκομείο ή στις στερνές στιγμές: τον μεταμορφώνω σε εικόνα του άλλου· ταυτίζοντάς τον με τον ετοιμοθάνατο, τον αναπα-

ριστώ ως το μέρος όπου εγώ δεν είμαι. Έτσι τον εξορίζω, τον τοποθετώ στον διπλανό, τον εκτοπίζω σε μια στιγμή που το θεωρώ δεδομένο πως δεν είναι η δική μου. Προστατεύω τη θέση μου. Ο ετοιμοθάνατος για τον οποίο μιλώ παραμένει στην αντίπερα σκηνή, απρεπής, όσο δεν είμαι εγώ.

Η αναστροφή ξεκινά σ' αυτήν ακριβώς την εργασία της γραφής, ένα απλό αποτέλεσμα και/ή απόρριμμα της οποίας είναι οι αναπαραστάσεις. Αναρωτιέμαι τι κατασκευάζω, εφόσον το «νόημα» είναι εκεί, κρυμμένο στη χειρονομία, στο ενέργημα της γραφής. Γιατί γράφω, αν όχι λόγω μιας αδύνατης ομιλίας; Στο ξεκίνημα της γραφής υπάρχει μια απώλεια. Εκείνο που δεν μπορεί να λεχθεί — μια ανέφικτη αντιστοιχία ανάμεσα στην παρουσία και το σημείο — είναι το αξίωμα μιας εργασίας που ξαναρχίζει πάντα από την αρχή και εκπληγάζει από τον ου τόπο της ταυτότητας και τη θυσία του πράγματος. Η προσταγή του Τζέιμς Τζόυς, «γράφ' το, που να πάρει, γράψε το!»,⁵ γεννιέται από μια παρουσία που έχει αφαιρεθεί από το σημείο. Η γραφή επαναλαμβάνει αυτή την έλλειψη με καθένα από τα γραφήματά της, λείψανα μιας πορείας διαμέσου της γλώσσας. Συλλαβίζει μια απουσία που είναι το προαπαιτούμενο και ο προορισμός της. Προχωρά εγκαταλείποντας διαδοχικά τις θέσεις που καταλαμβάνει και αρθρώνεται πάνω σε μια εξωτερικότητα η οποία της διαφεύγει, τον αποδέκτη της που έρχεται από αλλού, επισκέπτη αναμενόμενο, προσδοκώμενο, που όμως δεν ακούγεται ποτέ στους δρόμους της γραφής τους οποίους έχουν χαράξει στη σελίδα τα ταξίδια μιας επιθυμίας.

Η γραφή, πρακτική της απώλειας της ομιλίας, έχει νόημα μόνο έξω από τον εαυτό της, σε μια άλλη θέση, τη θέση του αναγνώστη, τον οποίο παράγει η ίδια ως την

αναγκαιότητά της, κατευθυνόμενη προς αυτή την παρουσία, χωρίς να μπορεί να τη φτάσει. Πηγαίνει προς μια ομιλία που δεν θα της δοθεί ποτέ, και η οποία γι' αυτό ακριβώς κατασκευάζει την κίνηση να είναι επ' άπειρον συνδεδεμένη με μια απάντηση λυτή, αποδεσμευμένη, από-λυτη, την απάντηση του άλλου. Από τούτη την απώλεια διαμορφώνεται η γραφή. Είναι χειρονομία ετοιμοθάνατου, αποσπίρτηση τού έχειν καθώς διασχίζει το πεδίο ενός γνωρίζειν, ταπεινή εκμάθηση τού πώς να «κάνεις νεύμα», να «βγάζεις νόημα».

Με τον τρόπο αυτό, ο θάνατος που δεν λέγεται μπορεί να γραφτεί και να βρει μια γλώσσα, ακόμα και αν, σ' αυτή την εργασία της ανάλωσης, επανέρχεται διαρκώς η ανάγκη να κατέχεις μέσω της φωνής, να αρνηθείς το όριο του ανυπέμβλητου που συναρθρώνει διαφορετικές παρουσίες, να ξεχάσεις μες στη γνώση την ευθραυστότητα την οποία εγκαθιδρύει σε κάθε θέση η σχέση της με άλλες.

Η θεραπευτική εξουσία και το αντίγραφό της

Η «λογοτεχνική» αυτή γραφή, κατασκευασμένη στο πλαίσιο μιας σχέσης με τον θάνατο, διακρίνεται από το «επιστημονικό» σύστημα (ένα «γραφικό» σύστημα επίσης), που ξεκινάει από μια τομή ανάμεσα στη ζωή και τον θάνατο και συναντά τον θάνατο ως αποτυχία της ζωής, πτώση ή απειλή της. Εδώ και τρεις αιώνες, χρειάστηκε τούτος ο διαχωρισμός της ζωής από τον θάνατο, ώστε να καταστούν δυνατοί οι λόγοι οι οποίοι, πλήρεις επιστημονικής φιλοδοξίας, έχουν την ικανότητα να κεφαλαιοποιούν την πρόοδο, χωρίς να υποφέρουν από την έλλειψη του άλλου. Εκείνο όμως που τους επέτρεψε να συγκροτηθούν ήταν η μετατροπή τους σε θεσμούς εξουσίας.

Έτσι, η τομή η οποία αντιπαρέθεσε στον θάνατο μια κατακτητική εργασία και η θέληση να καταληφθεί από μια οικονομική και θεραπευτική διοίκηση ο τεράστιος απέραντος άδειος χώρος της υπαίθρου του 18ου αιώνα —επικράτεια της δυστυχίας, νέα γη των ζωντανών νεκρών— οργάνωσαν τη γνώση σε συνάφεια με την εξαθλίωση. Η θεσμοθέτηση της ιατρικής γνώσης δημιούργησε τη μεγάλη ουτοπία μιας θεραπευτικής πολιτικής που να περιλαμβάνει, από το σχολείο ως το νοσοκομείο, όλα τα μέσα πάλης κατά της διεργασίας του θανάτου στον κοινωνικό χώρο. Ένας γενικός μετασχηματισμός σε εξουσία έδωσε «ιατρική» φυσιогνωμία σε μια διοίκηση επιφορτισμένη με το έργο να θεραπεύει, και ακόμα περισσότερο να οργανώνει την τάξη ως πρόληψη.

Αποστολή αυτής της υγειονομικής εκστρατείας ήταν να φράξει όλες τις ρωγμές απ' όπου παρεισέδυε ο εχθρός. Καταχώριζε ακόμα και το σχολείο ως ιδιαίτερο τομέα μιας «ιατρικής αστυνομίας»: εισέβαλλε στις περιοχές της ιδιωτικής ζωής, για να κατακλύσει με υγειονομικά μέτρα όλους τους μυστικούς, ενδόμυχους δρόμους που ανοίγονται στο κακό, στη νόσο: θέσπιζε την υγιεινή ως εθνικό πρόβλημα στον αγώνα ενάντια στη βιολογική δυστυχία. Το ιατρικό αυτό μοντέλο της πολιτικής αναφερόταν αφενός στη δυτική φιλοδοξία μιας απεριόριστης προόδου του σώματος (σε μια οικονομία της πρόκλησης, που το σπορ της γινόταν η δημόσια σκηνή), αφετέρου στην έμμηνη ιδέα ενός υπόγειου, διαρκούς εκφυλισμού (που εξέθετε σε κίνδυνο το βιολογικό κεφάλαιο όπου στηριζόταν η αποικιοκρατική επέκταση της χώρας).

Η γραφή, δυνατότητα να συντεθεί ένας χώρος συμμορφωμένος με ένα θέλω, αρθρωνόταν πάνω στο σώμα σαν σε μια κινητή, σκοτεινή, φευγαλέα σελίδα. Το βιβλίο

γινόταν το εργαστηριακό πείραμα αυτής της άρθρωσης στο πεδίο ενός οικονομικού, δημογραφικού ή παιδαγωγικού χώρου. Με την επιστημονική έννοια του όρου, το βιβλίο είναι «μυθοπλασία» του σώματος του επιδεικτικού γραφής· είναι ένα «σενάριο» κατασκευασμένο από τη θεώρηση προοπτικών, η οποία επιδιώκει να μετατρέψει το σώμα σε όλα όσα μπορεί να γράψει μια κοινωνία. Εφεξής δεν γράφουν πια πάνω στο σώμα. Το ίδιο το σώμα θα πρέπει να μεταμορφωθεί σε γραφή. Τούτο το σώμα-βιβλίο, σχέση της ζωής μ' εκείνο που γράφεται, πήρε βαθμιαία, από τη δημογραφία ως τη βιολογία, επιστημονική μορφή, το αξίωμα της οποίας είναι παντού η πάλη ενάντια στο γήρας, που θεωρήθηκε τότε κάτι μοιραίο, τότε σύνολο ελέγξιμων παραγόντων. Η επιστήμη αυτή είναι το σώμα που έχει μεταβληθεί σε λευκή σελίδα, όπου μια γραφική τέλεση μπορεί επ' άπειρον να δημιουργεί την προέλαση μιας βούλησης για έργα, ενός «θέλω να πράξω», μιας προόδου.

Αλλά, όπως το χαρτί για γράψιμο, το σώμα-φορέας φθείρεται κι αυτό. Ό,τι παράγεται ως διαχείριση ζωής, κυριαρχία ή γραφή του σώματος, μιλάει αδιάκοπα για τον θάνατο στην εργασία. Ό,τι ξεφεύγει ή επανέρχεται στον λόγο της επιστήμης, ομολογεί τον έμμονο αντίπαλο που ισχυρίζεται πως εξορκίζει. Και απ' όλες τις μεριές φουντώνει μια λογοτεχνία γύρω από τον πολιτικό και θεραπευτικό θεσμό. Ξαναφέρει στην επιφάνεια τούτο τον διάβολο και αφηγείται την ανησυχητική εγγύτητα του εξόριστου. Από τον Νίτσε ως τον Μπατάιγ, από τον Σαντ ως τον Λακάν, η λογοτεχνία αυτή, την οποία η εγκαθίδρυση του «επιστημονικού» λόγου, από τον 18ο αιώνα και μετά, εκδίωξε από το «ίδιο» πεδίο του και τη συγκρότησε ως άλλο, σηματοδοτεί στη γλώσσα την επιστροφή

του απόβλητου. Σήμερα, αποτελεί επίσης την περιοχή της μυθοπλασίας. Ομολογεί τα στοιχεία εκείνα της γνώσης που η ίδια η γνώση αποσιωπά. Είναι «διαφορετική» μονάχα επειδή, παύοντας να πραγματεύεται αντικείμενα τα οποία παράγει η γραφική τέλεση, έχει πάρει ως θέμα αυτή την τέλεση· μιλάει για τη γραφή την ίδια, διεργασία του βιβλίου στο πεδίο του θανάτου· είναι η επιστροφή του γραφικού μύθου στον εαυτό του· είναι «μυθοπλασία», με την έννοια ότι, στον χώρο του βιβλίου, αφήνει να επανεμφανιστεί ο αδιάκριτος άλλος, τη θέση του οποίου ήθελε να πάρει το κοινωνικό κείμενο· ανεβάζει στη σκηνή, στον τόπο ακριβώς της αποβολής του, τον αχώριστο αποκλεισμένο, τη διερώτηση για τον οποίο επαναφέρουν εναλλάξ η σεξουαλικότητα και ο θάνατος. Ο γραφικός χώρος, απαντώντας στην επιστήμη με μια διακωμώδηση που εξακολουθεί να κατοικείται από το φανταστικό που εκείνη δημιούργησε ή με μια ποιητική της αλλοίωσης και της αποστέρησης από κάθε κτήμα, ερωτικοποιείται. Με τη μορφή του μύθου της προόδου —του Βιβλίου—, εξελίσσεται το επικίνδυνο παιχνίδι της αναδόμησης. Ακόμα και το σώμα γράφεται τελικά εκεί, αλλά ως έκσταση γεννημένη από την πληγή που προξενεί ο άλλος, «ξόδεμα» μιας απόλαυσης αδιαχώριστης από το εφήμερο, άπιαστο σημείο φυγής που συνδυάζει την «υπερβολή» με το φθαρτό.

Σε μια γραφική προβληματική που συνδέεται με την ικανότητα να μη χάνεις τίποτα από τον χρόνο που περνά, να τον μετράς και να τον συσσωρεύεις, να εκμεταλλεύεσαι αποδοτικά τα κεκτημένα για να μετατρέψεις το κεφάλαιο σε υποκατάστατο αθανασίας, το σώμα επιστρέφει σαν τη στιγμή, συγχρονία της ζωής και του θανάτου: και τα δύο στον ίδιο τόπο.⁶

Το φθαρτό

Γεγονός παραμένει ότι ο θάνατος δεν κατονομάζεται. Γράφεται όμως στον λόγο περί της ζωής, χωρίς να είναι δυνατό να του οριστεί μια ιδιαίτερη θέση. Η βιολογία ξαναβρίσκει «τον θάνατο που επιβάλλεται εκ των έσω». Ο Φρανσουά Ζακόμπ λέει: «με τη φυλετική αναπαραγωγή, τα άτομα πρέπει να εκλείψουν».⁷ Ένας θάνατος είναι η συνθήκη δυνατότητας της εξέλιξης. Τα άτομα χάνουν τη θέση τους – αυτός είναι ο νόμος του ανθρώπινου είδους. Η μεταβίβαση του κεφαλαίου και η πρόδοός του εξασφαλίζονται από μια διαθήκη, που θα πρέπει πάντα να φέρει την υπογραφή ενός νεκρού.

Πέρα από τα σημεία που από παντού οδηγούν ξανά μέσα στη γραφή τη σχέση της με τη σεξουαλικότητα και τον θάνατο, μπορούμε να αναρωτηθούμε μήπως η ιστορική κίνηση που μετατοπίζει τα απωθημένα σχήματα – «Τον καιρό του Φρόντ, ήταν η σεξουαλικότητα και ο μοραλισμός· τώρα, είναι μια απεριόριστη τεχνολογική βία και ένας παράλογος θάνατος»⁸ είναι περισσότερο η προοδευτική αποκάλυψη του μοντέλου το οποίο διάρθρωνε τις κοινωνικές πρακτικές και περνάει στην αναπαρασταση όσο ελαττώνεται η αποτελεσματικότητά του. Σ' αυτή την περίπτωση, η παρακμή ενός πολιτισμού δομημένου πάνω στην εξουσία της γραφής ενάντια στον θάνατο θα μεταφραζόταν στη δυνατότητα να γραφτούν όσα τον οργάνωναν. Μόνο το τέλος μιας εποχής μας επιτρέπει να αποφανθούμε για το τι της έδωσε ζωή, λες και πρέπει πρώτα να πεθάνει για να γίνει βιβλίο.

Έτσι, γράφω (αυτό το βιβλίο) σημαίνει πορεύομαι μέσα από το εχθρικό έδαφος, στην περιοχή της απώλειας, έξω από την προστατευόμενη περιοχή που είχε οριοθετή-

σει ο εντοπισμός του θανάτου αλλού. Σημαίνει παράγω φράσεις με το λεξιλόγιο του φθαρτού, κοντά στον θάνατο, ακόμα και μέσα στον χώρο του. Σημαίνει εφαρμόζω στην πράξη τη συνάφεια μεταξύ απολαμβάνω και χειρίζομαι, σ' αυτό τον ενδιάμεσο χώρο όπου μια απώλεια (μια παραδρομή) της παραγωγής αγαθών δημιουργεί τη δυνατότητα μιας προσδοκίας (μιας πίστης) χωρίς ιδιοποίηση, αλλά ήδη γεμάτης ευγνωμοσύνη. Από τον Μαλαρμέ και εξής, η γραφική εμπειρία εκτυλίσσεται με τους όρους της σχέσης ανάμεσα στο ενέργημα του προελαύνω και το θανατερό έδαφος όπου χαράζεται η περιδιάβασή της. Από αυτή την άποψη, ο συγγραφέας είναι κι εκείνος ένας ετοιμοθάνατος που γυρεύει να μιλήσει. Όμως, στον θάνατο που εγγράφουν τα βήματά του σε μια μαύρη (και όχι πια λευκή) σελίδα, ξέρει, μπορεί να πει την επιθυμία που προσδοκά από τον άλλο τη θαυμαστή και εφήμερη υπερβολή της επιβίωσης μέσα σε μια προσοχή που αλλοιώνεται από εκείνον.